

ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА В УКРАЇНІ

У статті подається науковий аналіз історії проблеми соціального сирітства в Україні починаючи з найдавніших часів до 20-30рр. ХХ століття

Проблема соціального сирітства, що виникла в Україні на рубежі епох, потребує вироблення реальних шляхів її подолання з огляду на досвід попередників. Тобто, необхідно ґрунтовно вивчити та проаналізувати історію виникнення соціального сирітства як суспільного та історичного явища, його витоки, причини та закономірності, методи ліквідації. Перед науковцями постає завдання вивчення досвіду 20-х, 40-х років та побудова дієвої концепції, що змогла б ефективно працювати на практиці сьогодення.

Нині над вирішенням проблеми науковці та практики працюють в декількох напрямках:

- аналіз системи виховання безпритульних, що склався історично – В.Є. Виноградова-Бондаренко, А. Зінченко, О. Аніщенко, П.П. Середа, В.С. Яковенко;
- визначення правового статусу безпритульних в Україні сьогодні – І.І. Куцим, А.Зінченко, Т.В. Говорун, М.Г. Афендулова, Л.І. Берліна, О.І. Карпенко, А.А. Філіпішина, О.О. Яременко;
- створення умов для соціального становлення та самореалізації, вироблення принципів та підходів до перевиховання таких дітей в інтернатах та будинках дитини – Л. Волинець, І.В. Пеша, С.В. Воронова, А. Будник, В.А. Танцюра, Н.М. Комарова, О.Г. Антонова-Турченко, І.Б. Іванова, Л.В. Кانیшевська;
- створення принципово нових соціально-реабілітаційних закладів, притулків, дитячих селищ – С. Бадора, С.Н. Книш, Є.В. Постовойтов, Б.С. Кобзар, С.В. Коношенко, Н.Федорова.

Однак послідовного, систематичного розгляду історії виникнення та розв'язання проблеми соціального сирітства від витоків до сьогодення ще не створено. Соціальне сирітство як масове явище виникало тричі. Період 20-х років ХХ століття ґрунтовно висвітлено в праці В.Є. Виноградової-Бондаренко "Виховання безпритульних дітей в Україні 20-х років ХХ століття"; про безпритульність 40-х років ХХ століття немає наукових розробок та досліджень; проблема соціального сирітства, що постала сьогодні, викликала хвилю інтересу серед науковців.

Говорити про історію соціального сирітства можна лише за умови з'ясування змісту цього поняття.

Наразі соціальне сирітство розглядають з декількох позицій – як соціальне, тимчасове явище, при ліквідації причин якого зникне і проблема; як психологічний феномен самосприймання, самовідчуття та самоусвідомлення дитиною себе одинокою, що не є об'єктивним фактором для визначення поняття; як педагогічна проблема відсутності умов для виховання, занедбаності дитини в сучасному суспільстві. Всі три підходи склалися історично. Психологічне трактування проблеми безпритульності як природженої моральної дефективності дитини [3, 81] призвело до того, що на початку ХХ століття Альф Адлер навіть запропонував створювати при університетах кафедри олігофренопедагогіки для стримування та ліквідації безпритульності [6, 141].

Наша стаття розкриває історичний контекст саме педагогічного підходу, тобто як соціальних сиріт ми розглядатимемо дітей-сиріт, дітей-жебраків, дітей-підкидьків.

Вивчення історії соціальної роботи в Україні не можливо без згадування "трьох китів", рушіїв цієї роботи – держави, релігії, менталітету. Саме тому три найбільші хвилі соціального сирітства (після Громадянської та Великої Вітчизняної воїн, після розпаду СРСР) виникали при руйнуванні хоча б одного з китів.

З покін віків суспільство і держава, розвиваючись, розробляли різноманітні механізми захисту себе від жебраків та безпритульних [5, 5] аби утримати рівновагу та стабільність.

Велику роль відігравав розвиток християнської релігії, яка проголошувала з однієї сторони культ милосердя і благодійництва для багатих, з іншої – блаженство бідних та убогих, культ жебрацтва для бідних та обездолеваних. До того ж по православ'ю сім'я була "малою церквою", тобто була покликана зберігати основи християнського життя кожного члену родини.

Важливе місце у соціальній допомозі відіграє і менталітет. С.М. Соловйов відмічає, що на відміну від германців та литовців, які позбавлялися від зайвих, слабких та покалічених сородичів, слов'яни завжди були милостиві до старих та дітей. [5, 29]. Однак, К. Кузьмін та Б. Сутирін відмічають особливості такої допомоги: лише своїм (про причини бідувань яких відомо) і лише продукти (а не гроші). А ідея створення різноманітних притулків для нужденних до ХІХ століття взагалі не мала ніякої підтримки від народу. Одночасно жебраки та старці відмовлялися там жити – краще на волі. [5, 31]

Всі ці фактори (захист держави, норми релігії, особливості менталітету) формували соціальну політику, впливали на розвиток соціальної допомоги в Україні. Розглянемо її через призму допомоги дітям – безпритульним, жебракам, сиротам (Табл. 1).

Історико-педагогічний аналіз проблеми соціального сирітства в Україні

	дата	діяч	Форма допомоги	контекст
Київська Русь	996 р.	Князь Володимир "Красне Сонечко"	Поклав догляд за сиротами на духовенство	конфесійний
		Ярослав Мудрий	На власні кошти заснував училище для 300 сиріт-юнаків	професійний
		Володимир Мономахи	В "Поученні..." : "... по силе кормите, снабдите сироту"	законодавчий
Україна в складі Російської імперії		Іван Грозний	Догляд за сиротами включено до кола задач органів державного управління, створено Церковний патріарший наказ у справах сиріт	законодавчий
	1551 р.		Стоглавий собор призначив кожній церкві відкрити богадільню чи училище	законодавчий
		Олексій Михайлович	Наказ суспільного догляду сиріт	законодавчий
	1628 р.	Федір Олексійович	Наказ про відкриття спеціальних будинків для дітей-жебраків (безрогих дітей), де їх навчали грамоті і професії	законодавчий, навчальний
	1706 р.	Новгородський митрополит Іов	Побудував за власний кошт виховний будинок для незаконнонароджених та підкидних дітей при Холмоло-Успенському монастирі	діяльнісний
	1715 р.	Петро I	Указ влаштувати по містах шпиталі для незаконнонароджених, з яких потім дітей передавали на навчання до майстра або в села селянські сім'ї	виникли перші прийомні сім'ї
	1764 р.	Катерина II	Відкрито Московський виховний будинок (ініціатори І.І. Бецький, А.А. Барсов); Створюються сирітські будинки, з яких дітей передають на виховання в сім'ї	фостерний
	Часи козацтва		Хлопчиків-сиріт віддають на Січ в науку до курінних кабиць	етнокультурний
	1772 р.	Дружина Павла I – Марія Федорівна	Дітей з виховних будинків віддавали на виховання в "державні села" селянам (до 11 років хлопчиків, до 15 років дівчаток). За виховання в селянських сім'ях стежив спеціальний інспектор	прототип дитячих сел державницький
	1791 р.		Встановлено централізоване керівництво у виховних будинках, суворий контроль за умовами життя	централізаційний
	Кінець 30-х рр. XIX ст.		Створено Московський (для дівчат) і Гатчинський (для хлопчиків) сирітські інститути	професійний
	1837 р.	Горнозаводчик А. Демидов (С. Петербург)	I приватний дитячий притулок (для дітей, що приходили, поки батьки працювали + для сиріт). Надавалася професія	Прототип дитсадка, професійний
	1839 р.	Князь В.Р. Одаєвський	"Положення про дитячий притулок"	законодавчий

	дата	діяч	Форма допомоги	контекст
	1861-1891 р.	Імператриця Марія	Створено земські органи, завданням яких було залучати увагу суспільства до проблем сирітства, кількість сирітських і виховних будинків зростає вдвічі; Розвивається благодійність: Дамське попечительське товариство, Товариство про зіпсованих дітей, Попечительство про народну тверезість, приватні особи	соціокультурний
	1887 р.	Е.Н. Орлова	1-а дитяча літня колонія	
	1891 р.		Нове Положення про притулки Відомства установ імператриці Марії	законодавчий
	1905 р.	К.Н. Венцель	Виховні заклади нового типу – "Будинок вільної дитини", "Товариство друзів природного виховання", "Батьківський клуб", "Музей зразкових дитячих іграшок"; піднімає питання про створення Великої Хартії захисту дітей, розробляє Декларацію прав дитини	Науково-педагогічний: індивідуальний підхід, особистісно-орієнтоване виховання, розвиток творчості
	1911 р.	С.Т. Шацький	Літня дитяча колонія "Бадьоре життя", яка мала перетворитися в дослідну станцію	науково-педагогічний
СРСР	1919 р.	А.В. Луначарський (Росія) М. Зубков (Україна)	Державна Рада захисту дітей: * евакуація безпритульних в південні хлібородні регіони; * організація системи суспільного харчування безпритульних; * одноразові компанії допомоги; * вилучення безпритульних з вулиці і розміщення в інтернати та серед населення; * утримання інтернатів на кошти організацій, підприємств.	ідеологічний
		Наркомат просвіти	Всі притулки і сирітські будинки – в державні заклади	централізаційний
	1920 р.		Інститут дитячої інспекції: - Виявлення дітей, що потребують допомоги; - Проведення заходів по боротьбі з дитячою безпритульністю; - Профілактика безпритульності.	профілактичний
	1922 р.		Центральна комісія допомоги дітям (з правом законодавчої ініціативи та фінансової самостійності)	законодавчий
	1924 р.		Створено республіканський Фонд імені Леніна для допомоги безпритульним	ідеологічний
	1918 - 1925 рр.	В.Н. Сорока-Росинський	Всіх безпритульних – до дитячих будинків: Школа для важковиховуваних ім. Ф.М. Достоєвського в Петрограді	
	1920 – 1928 рр.	А.С. Макаренко	Колонія для неповнолітніх злочинців, трудова колонія ім. Ф.С. Держинського	
	1927 р.		добровільне товариство "Друзі дітей"	
	1936 р.	Ф.С. Держинський	Диткомісія ВЦІК: координація роботи усіх відомств по ліквідації безпритульності	

Історичні типи притулків:

До XIX століття: богадільні; дитячі притулки; виховні будинки; сирітські будинки.

Дослідники відзначають особливості життя у таких закладах: висока смертність (іноді помирало 80-87 дітей зі ста) [8,16]; госпіталізм, депривація [8,16]; спрямованість на надання ремесла, професії [1,40]

В XIX столітті розрізняють типи притулків: для морально занедбаних дітей; для засуджених дітей (закритого типу); для дітей, що вже відбули термін покарання.

На початку XX століття виникає новий тип притулків для дітей, матері яких потребували підтримки у зв'язку з війною.

В 20-ті роки в Радянському Союзі з'явилося безліч альтернативних закладів для безпритульних, головною метою яких було "сортування" дітей – тобто за дитиною спостерігали, давали характеристику і розподіляли по постійним дитячим закладам: карантинно-розподільчі дитячі пункти (КРДП); приймальники; ізолятори; клуби РКСМ; будинки відкритих дверей; дитячі чайні; нічліжки.

Зараз, на початку 2000-х, з'явилося якісно нове явище – "приховане" соціальне сирітство – погіршення умов життя більшої частини сімей призвело до падіння моральних норм сім'ї, зміни ставлення до дітей аж до витіснення їх із сімей, до бездоглядності дітей.

Проаналізуємо контекст діяльності держави, спрямованої на ліквідацію соціального сирітства: історія розвитку держави, її катаклізми та, як наслідок, – явище соціального сирітства, розвивається по спіралі; на кожному витку спіралі випереджає законодавчий аспект діяльності держави, і лише за ним слідує ідеологічний, соціокультурний тощо; для можливості контролювати наслідки ідеологічних та соціокультурних діянь влада намагається централізувати, монополізувати подальшу діяльність; завершує кожне коло ряд профілактичних заходів.

Отже, як зазначає Л.В. Канішевська, соціальне сирітство характеризує досягнутий нашим суспільством рівень соціальної відповідальності [4,69], тому те, чи позбавимося від цього ганебного явища в найближчі роки залежатиме лише від нас.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аніщенко Олена. Фахова підготовка дівчат у дитячих притулках (1839-1911) // Історія педагогіки. – 2000. - №1. – С.40-42.
2. Виноградова-Бондаренко В.Є. Виховання безпритульних дітей в Україні 20-х років XX століття:13.00.01 – Дис... канд. пед. наук – К., 2001. – 221 с.
3. Зінченко Алла. Безпритульність як соціальне явище (до історії розв'язання проблеми) // Соціальна політика і соціальна робота. – 1998. - №1-2. - С. 78-86.
4. Канішевська Л.В. Теоретико-методологічні засади виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки, у позаурочній діяльності. – К.: Стило, 2001. – 342 с.
5. Кузьмин К.В. Сутырин Б.А. История социальной работы за рубежом и в России (с древности до начала XX века). – М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2002. – 480 с.
6. Лишенные родительского попечительства: Хрестоматия: Учебное пособие для студентов педагогических университетов и институтов. /Ред.-сост. В.С. Мухина. – М.: Просвещение, 1991. – 223 с.
7. Социальная педагогика: Учебное пособие для студентов высш. учеб. заведений /Под ред. В.А. Никитина. – М.: Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС, 2000. – 272 с.
8. Яковенко В.С. Виховання та усиновлення дітей-сиріт. – Кіровоград, 1998. - 336 с.

Матеріал надійшов до редакції 22.09.03 р.

Павлик Н.П. Історико-педагогічний аналіз проблеми соціального сирітства в Україні.

В статті подається научний аналіз історії проблеми соціального сирітства в Україні, починаючи з древніх часів до 20-30-х років XX століття.

Pavlik N.P. Historical and pedagogical analysis of the social orphanhood problem in Ukraine.

In this article the scientific analysis of the social orphanhood problem's history in Ukraine is presented beginning from ancient times up to 20-30s of the twentieth century.